

Doc. dr. Emina Jelesković,
Internacionalni univerzitet u Sarajevu

*Pregledni naučni rad
Review scientific paper*

Zeleno obrazovanje za zelenu budućnost

Sažetak

Savremeni čovjek se suočava sa različitim izazovima, od ratnih opasnosti i ekonomske krize, preko sigurnosnih izazova i nuklearne prijetnje, do problema izazvanih pandemijom, problema sa mentalnim zdravljem i problema zagađenog okoliša. Ekološka kriza sa kojom se čovječanstvo suočava je već dobila tolike razmjere da je pojam „klimatske promjene“ u jednom trenutku prestao biti adekvatan te je prerastao u „klimatsku krizu“, „klimatski slom“, „klimatski hitni slučaj“ i „klimatsku uzbunu“. Koncept odgoja i obrazovanja za održivi razvoj Ujedinjenih nacija nudi sistemski pristup suočavanju sa različitim izazovima kroz 17 Ciljeva održivog razvoja koji imaju za krajnji cilj transformaciju svijeta nabolje i opstanak čovječanstva. Cilj rada je da istakne nužnost zelenog obrazovanja na svakom nivou obrazovnog sistema, ulogu i značaj Ciljeva održivog razvoja u obrazovanju budućih generacija, kao i ličnog doprinosa svakog pojedinca tom procesu. Primijenjena je kvalitativna metoda analize sadržaja i metoda autoetnografije. Obrazovanje je jedan od osnovnih temelja svakog društva, te kao takvo ima ključnu ulogu u podizanju svijesti kod djece i mladih o ozbiljnim izazovima i odgovornostima sa kojima se svijet suočava. Pored nužnosti uključivanja tema vezanih za zelenu pedagogiju, održivi razvoj i ekološku osviještenost u nastavne planove i programe na svim nivoima obrazovanja, potreban je i interdisciplinarni pristup različitim naučnih disciplina, te sagledavanje ovih tema zajedno sa ostalim temeljnim pitanjima za obrazovanje, kao što su: fokus na dobrobit djeteta, pravičnost, jednakost u ostvarivanju prava na obrazovanje i povezanost sa lokalnom zajednicom.

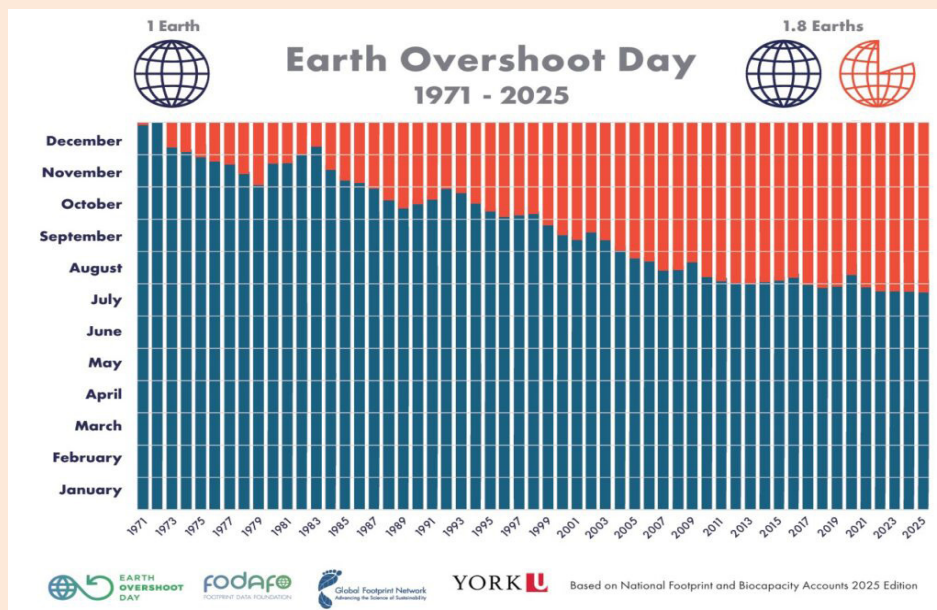
Ključne riječi: *zeleno obrazovanje, održivi razvoj, klimatska uzbuna*

Uvod

Svi mi svjedočimo promjenama koje se dešavaju u prirodi i svijetu koji nas okružuje. Zemljina atmosfera se sve više i više zagrijava iz godine u godinu. Klima se neminovno mijenja. Na planeti postoji osam miliona vrsta, od kojih je milion u opasnosti. Šume i okeani se zagađuju i uništavaju (Komunikacija, 2020). U periodu između 2013. i 2023. godine prosječne temperature su porasle za 1,22°C. U Evropi, 80% staništa je u lošem stanju (Consilium Europa).

Naučnici na različite upozoravaju čovječanstvo na alarmantno stanje sa kojim se suočavamo. Jedan od načina je uspostavljanje tzv. *Sata Sudnjeg dana* (*Doomsday clock*) koji simbolično otkucava vrijeme i upozorava ljude na to koliko nam je vremena preostalo na ovoj planet. Sat Sudnjeg dana je metafora koja je podsjetnik za čovječanstvo na opasnosti sa kojima se moramo suočiti kako bi opstali na planeti Zemlji. Sat se svake godine pomjera u mjesecu januaru, počevši od 1947. godine kada je najveća prijetnja za čovječanstvo bila nuklearno oružje. Svake godine sve smo bliže ponoći, simboličnom kraju: 2015. godine sat je pokazivao 3 minute do ponoći, 2017. godine 2,5 minute, 2020. godine 100 sekundi, a 2025. godine sat pokazuje 89 sekundi do ponoći.

Drugi način podizanja svijesti o ovim problemima je označavanje tzv. Dana ekološkog duga ili Dana prekoračenja Zemljinih resursa (*Earth overshoot day*) koji se obilježava od 1971. godine, kada je padao u mjesecu decembru. Na taj dan čovječanstvo potroši sve resurse koje naša planeta može da ponudi i obnovi za jednu godinu. Od 1970tih, Dan prekoračenja Zemljinih resursa se sve više pomjera, te je 2000. godine bio u mjesecu septembru, 2024. godine je padao na 1. avgust, a 2025. godine je obilježen 24. jula (Slika 1). To znači da su čovječanstvu u 2025. godini potrebne 1,80 planete Zemlje da zadovolje naše potrebe. Stručnjaci predviđaju da će nam, ako nastavimo koristiti prirodne resurse ovim tempom, do 2050. godine trebati 3 planete da zadovolje naše potrebe (Consilium Europa).

Slika 1: *Dan prekoračenja Zemljinih resursa (preuzeto sa zvanične webstranice Earth Overshoot Day)*

Negativni utjecaji klimatskih promjena su vidljivi u svim dijelovima svijeta. Poplave i podizanje nivoa mora ugrožavaju staništa obalnih područja. Klimatske promjene uzrokuju ekstremne požare i prijete nestašicom hrane, kao i gubitkom bioraznolikosti. Šteta načinjena prirodi je nepopravljiva: suše, uništavanje obradivog zemljišta i šuma, zakiseljavanje okeana, topljenje glečera. Usljed širenja pustinja i porasta saliniteta tla već je raseljeno oko 250 miliona ljudi. Eskalirajući porast ekstremnih temperatura dovodi do porasta širenja bolesti i problema sa mentalnim zdravljem, posebno kod ljudi u urbanim sredinama (Chang & Mann, 2024).

Jedan od najvećih problema okoliša je svakako problem plastike i plastičnog otpada koji zagađuje našu planetu. Kada je plastika postala sveprisutna i u širokoj upotrebi sredinom 20. stoljeća, niko nije razmišljao o tome kako će se ona odlagati i sigurno procesuirati. Onda je upotreba plastike premašila sva očekivanja. Postalo je jasno da je čovjek kreirao čudovište koje ne nestaje, ne odlazi, već postaje sve veće i sve više prijeti. U prirodi je za razgradnju jedne plastične boce potrebno 500 godina. Velika većina plastičnog otpada, uključujući i plastične boce koje stalno koristimo, jednog dana završi u rijekama, a potom u okeanima. Svake godine, milioni tona plastike završe u okeanima. Čovječanstvo je u okeane bacilo oko 11 miliona tona plastike u

2022. godini, a predviđa se da će taj broj porasti na 37 miliona tona do 2040. godine. Kao rezultat toga, u okeanima već sada imamo 5 ostrva plastičnog otpada koja plutaju površinom: dva u Pacifiku, dva u Atlantiku i jedan u Indijskom okeanu. Vremenom se plastični otpad razlaže na manje djelove, a potom i na mikro dijelove. Naučnici ističu sveprisutnu opasnost za ljude i njihovo zdravlje u vidu mikroplastike i nanoplastike koje su izuzetno toksične i imaju negativan utjecaj na naše zdravlje.

Usljed ubrzanih promjena u okolišu i stanju naše planete, mijenjaju se i termini i jezik kojim se opisuje to stanje. Stručnjaci ističu da pojam *klimatske promjene* (*climate change*) više nije adekvatan, te da trebamo koristiti pojam *klimatska kriza*, *klimatski slom*, *klimatska uzbuna* ili *klimatski hitni slučaj* (*climate crisis/breakdown/emergency*). Umjesto pojma *okoliš* (*environment*) trebamo koristiti pojam *živa planeta* (*the living planet*) ili *prirodni svijet* (*the natural world*). Umjesto *globalnog zagrijavanja* (*global warming*) trebamo koristiti *globalno pregrijavanje* (*global heating*). Na taj način podižemo svijest kod svih generacija o rastućim problemima sa kojima se suočavamo. Umjesto sintagme *spašavanje planete* (*saving the planet*), možemo koristiti sintagmu *odbrana planete* (*defending the planet*); umjesto *ribljeg fonda* (*fish stock*) možemo koristiti pojam *riblja populacija* (*fish population*); umjesto *fosilnih goriva* (*fossil fuels*) možemo koristiti pojam *prljava goriva* ili *goriva sa visokim udjelom ugljika* (*dirty/high-carbon fuels*).

Budući da se svi suočavamo sa globalnim izazovima koji su zahvatili cijelu planetu, sve zemlje i sve ljude svijeta, postalo je jasno da i odgovor čovječanstva treba da bude globalan i sveobuhvatan. Taj odgovor je stigao u vidu inicijative i strategije Ujedinjenih nacija pod nazivom *Agenda 2030 za održivi razvoj*. Cilj rada je da istakne nužnost zelenog obrazovanja kao zaloga budućnosti budućih generacija, te ulogu i značaj Ciljeva održivog razvoja u obrazovanju djece i mladih, sa posebnim osvrtom na ulogu pojedinca u davanju svog ličnog doprinosa tom procesu.

Zeleno obrazovanje – obrazovanje za održivi razvoj

Zeleno obrazovanje (*green education*) podrazumijeva obrazovanje i razvijanje kompetencija učenika na području održivosti. Održivost znači davanje prioriteta svim oblicima života i planeti čime se osigurava da ljudska aktivnost ne premašuje ograničenja naše planete. Održivost podrazumijeva međusobnu povezanost okoliša i ekonomskog, društvenog i političkog sistema, te poziva na transformaciju struktura, djelovanja, vrijednosti i stavova s ciljem održivije budućnosti (Brundtland, 1987; Pope, Annandale and Morrison-Saunders, 2004, kako je navedeno u Evropska komisija, 2024b). Zeleno obrazovanje i

obrazovanje za održivi razvoj su nužni kako bi pripremili djecu i mlade za izazove savremenog doba i budućnosti.

S druge strane, imamo koncept obrazovanja za održivi razvoj (*Education for sustainable development*, ESD) kojeg je razvio UNESCO kao odgovor na hitne probleme sa kojima se suočava naša planeta. Obrazovanje za održivi razvoj osnažuje ljude gradeći njihovo znanje, vještine, vrijednosti, stavove i ponašanja koja su dobra za naš okoliš, našu ekonomiju i društvo u cjelini. Način na koji ljudi trenutno žive na planeti Zemlji nije održiv. Ljudi pretjerano koriste Zemljine resurse dok klimatske promjere utiču na ljude i sve druge vrste, a uništavanje ekosistema dovodi do nezapamćenog uništenja okoliša. Učenje je ključno za pronalaženje rješenja u ovoj situaciji i kreiranju održivijeg svijeta (UNESCO, 2024). UNESCO je uveo i pojam *greening education*, koji se može prevesti kao zelena transformacija obrazovanja, ozelenjavanje obrazovanja ili uvođenje održivosti u obrazovanje. Zelena transformacija obrazovanja podrazumijeva širi pristup obrazovanju o klimatskim promjenama, te osiguravanje pozitivne atmosfere za učenje, kao i odgovarajuću pripremu nastavnika, zajednica, itd. Učenici stiču znanje, vještine i stavove koji su neophodni za svrsishodno i ciljano djelovanje ka ublažavanju posljedica klimatskih promjena, te prilagođavanje i jačanje naše otpornosti na njih (UNESCO, 2024).

Učenje za održivost podrazumijeva holistično i interdisciplinarno iskustvo učenja koje učenicima omogućava da usvoje vrijednosti, vizije i mentalni sklop (*mindset*) održivosti. Obrazovanje je ključno za djelovanje u smjeru poduzimanja koraka ka iznalaženju rješenja u kontekstu klimatskih promjena, a to se posebno odnosi na srednje škole i fakultete, gdje učenici i studenti usvajaju zelene vještine koje ih osnažuju i pripremaju za zelenu tranziciju. Zelena tranzicija podrazumijeva prelazak društva i privrede na alternativna goriva i smanjenje pretjerane potrošnje prirodnih resursa. Zelene vještine su vještine kojima se smanjuje negativni utjecaj čovjeka na prirodu s jedne strane, i pomaže društvu da se nosi sa posljedicama klimatskih promjena s druge strane. Pojam *zelene vještine* obuhvata kako tehničke i STEM vještine (poput vještina za postavljanja solarnih panela ili popravke električnih automobila), tako i vještine koje nisu tehničke prirode i koje se odnose na liderstvo i komunikaciju. Svaka vrsta posla ili grana privrede zapravo može postati *zelenija* ukoliko radnici koji u njoj rade imaju razvijene zelene vještine (Sabarwal et al., 2024).

Kompetencije za održivost podrazumijevaju sposobnost učenika da razumiju i kritički analiziraju kompleksne ekonomske, okolišne i društvene sisteme. Time se učenici osnažuju da poduzmu lične i kolektivne korake ka zelenoj tranziciji. Iako je postignut određen napredak u oblasti zelenog

obrazovanja, u Evropi učenje o održivosti često zavisi od nastavnika ili škola, a svega 42% mladih je imalo priliku da u školi uči o održivosti (Evropska komisija, 2024a). Nastavnici nemaju dovoljno smjernica, prostora ni vremena da obrađuju teme o održivosti na svojim časovima (Evropska komisija, 2022). Visoki procenat mladih se izjasnio kako vjeruju da je važno uložili lični napor u životu pojedinca kako bi stekli održivije navike. Međutim, mali procenat mladih poduzima konkretne korake u svom ličnom životu s ciljem održivijeg života. U Evropskoj uniji, od čak 84% učenika koji su se izjasnili da cijene održivost, manje od 30% poduzima nešto po tom pitanju (Evropska komisija, 2024a).

Obrazovanje je moćni instrument pomoću kojeg možemo djelovati u kontekstu klimatske krize, ali je još uvijek to nedovoljeno iskorišten instrument. Obrazovanje može biti katalizator za ublažavanje posljedica klimatskih promjena i prilagođavanja njima na način da preoblikuje naš način razmišljanja, naše ponašanje i vještine. Pa ipak, obrazovanje se zapostavlja kada je riječ o finansiranju klimatskih mjera, sa manje od 1,5% izdvajanja u 2021. godini (Sabarwal et al., 2024). Obrazovanje snažno potiče djelovanje ka iznalaženju rješenja u kontekstu klimatskih promjena, ali, s druge strane, klimatske promjene snažno djeluju na obrazovanje, posebno jer dovode do masovnog zatvaranja škola. U periodu od januara 2022. do juna 2024. godine, usljed ekstremnih vremenskih uslova (poplava, oluja i toplotnih valova) došlo je do privremenog zatvaranja škola u 81 zemlji širom svijeta što je pogodilo više od 400 miliona učenika (Sabarwal et al., 2024).

Klimatske promjene posebno pogađaju siromašne zemlje i obrazovanje u tim zemljama. Naprimjer, usljed zatvaranja škola zbog klimatski faktora, zemlje u prosjeku gube 11 školskih dana (6% tokom školske godine). Taj broj je znatno veći u siromašnim zemljama (18 dana ili 10% školske godine) u odnosu na bogatije zemlje (2.4 dana). Čak i kada škole nisu zatvorene, u siromašnim zemljama učenici gube na kvaliteti učenja usljed porasta temperatura (Sabarwal et al., 2024). Obrazovni sistem ima ključnu ulogu u pripremanju mladih i razvoju njihovog znanja, vještina i vrijednosti koje su neophodne za zelene karijere (Chang & Mann, 2024). Globalne analize su pokazale da je obrazovanje najjači prediktor postojanja svijesti o klimatskim promjenama, i od ključne je važnosti za promjene u ponašanju koje su nužne za prilagođavanje klimatskim promjenama.

Ekološki zaokret u nauci i obrazovanju

Klimatska kriza sa kojom se suočavamo je značajno preoblikovala ne samo naš način življenja i razmišljanja, nego i naučne discipline, teme, module i

predmete koji se izučavaju u sistemu obrazovanja, što je prepoznato kao tzv. *ekološki zaokret* (Stibbe, 2015). Ekološki zaokret je doveo do nastanka ekokritike, ekopoetike, ekofeminizma, ekopsihologije, ekosociologije, političke ekologije, ekoteologije, ekolingvistike i drugih disciplina. Pojam *ekolingvistika* se koristi od 1990-tih godina, a označava izučavanje odnosa između jezika i raznolikosti, tekstova o okolišu, načina na koji se jezički pojmovi odnose na predmete iz lokalne sredine, izučavanje jezika kojim govore učenici u multikulturnim školama, proučavanja dijalekata na određenom geografskom području, i sl. Široka definicija pojma ekolingvistika odražava različita razumijevanja pojma ekologija. *Eko* aspekt pojma *ekolingvistika* se odnosi na odnose ljudi sa drugim ljudima, organizmima i fizičkim okolišem, uz normativnu orijentaciju ka zaštiti života (Stibbe, 2015).

U svojoj knjizi pod naslovom *Ekolingvistika: jezik, ekologija i priče po kojima živimo*, Arran Stibbe (2015) opisuje načine na koje jezik oblikuju naša iskustva, priče i narrative oko nas. Stibbe ističe da je do ekološkog zaokreta u humanističkim i društvenim naukama došlo usljed svijesti o ekološkoj hitnosti i neposrednoj zabrinutosti za čovječanstvo. Ekološki zaokret je pred humanističke nauke postavio određene ekološke izazove sa kojima se suočavamo u 21. stoljeću: gubitak bioraznolikosti, sigurnost hrane, klimatske promjene, opadanje zaliha vode, energetska sigurnost, zagađenost hemikalijama, te društvena nepravda koja je rezultat svih ovih faktora. Cilj je doprinijeti razvoju civilizacije koja je više ekološki osviještena, u kojoj ljudi ispunjavaju svoje fizičke potrebe, potrebe za općim blagostanjem i potrebe za pronalaženjem smisla na način da štite ekosisteme od kojih zavise njihovi životi.

Danas se koriste i drugi pojmovi koji su rezultat ekološke krize i promjena koje ona nosi. Od *efekta Grete Thunberg*, koji se odnosi posebno na podizanje svijesti i aktivizam među mladima, preko *eko-umora*, pa čak i *eko-anksioznosti* koja se javlja među mladima koji su već godinama preokupirani ekološkom krizom i prijetnjom sa kojom se čovječanstvo suočava. Utjecaj ekologije i ekoloških tema na jezik općenito je potvrdio utjecaj engleskog jezika na mnoge druge jezike svijeta. Pojedini pojmovi na engleskom jeziku su počeli da se koriste u raznim drugim jezicima. Naprimjer, koristi se pojam *greenwashing*, koji se može prevesti kao *zeleno pranje savjesti*, *zelene laži*, *ekomanipulacija* ili *manipulativni zeleni marketing*. *Greenwashing* označava ponašanje ili aktivnost koja ima za cilj da uvjeri ljude kako neka firma čini više za zaštitu okoliša nego što je to zaista slučaj (Cambridge online rječnik).

Metodološki okvir

U radu su primijenjene kvalitativne metode analize sadržaja i autoetnografija. Analizom sadržaja izvršen je pregled relevantne literature. Različiti izvori su analizirani, a sintezom podataka su izvedeni zaključci. Pored analize sadržaja, u radu je primijenjena i autoetnografija, koja će biti detaljnije objašnjena jer se još uvijek relativno rijetko primjenjuje u našoj zemlji.

Autoetnografija je metoda istraživanja kojom istraživač svoje lično iskustvo („auto“) tekstova, iskustava, vjerovanja i praktičnog života određene kulture („etno“) opisuje („grafija“) kroz analizu i duboku refleksiju s ciljem prepoznavanja i ispitivanja načina na koji se naš lični doživljaj isprepliće sa doživljajem društva (Adams et al., 2017). Iako se pojam autoetnografija prvi put spominje 70-tih godina 20. stoljeća kako bi se opisala praksa u kojoj pojedinac iz određene kulture govori o toj kulturi, autoetnografski pristup je bio prisutan i prije toga. Zadnjih decenija, ponovo jača interes istraživača za autoetnografiju. Prisutne su i debate među naučnicima o objektivnosti i subjektivnosti istraživanja u društvenim naukama, pa se te dvije struje osjete i na području autoetnografije. Pojedini istraživači insistiraju na naučnoj prirodi prikupljanja, analize i obrade podataka, dok drugi ističu značaj subjektivnog pristupa koji istraživaču dozvoljava isticanje ličnih iskustava i njihovog subjektivnog tumačenja u procesu istraživanja (Chang, 2008). Osnovna premisa autoetnografskih istraživanja jeste da su pojedinac i kultura općenito neraskidivo povezani. Postoji više vrsta autoetnografskih istraživanja, od životne priče ili narativa o sebi, preko izvorne autoetnografije ili autoetnografije zajednice, do ispovijesti, etnografskih sjećanja, refleksivne autoetnografije pojedinca i memoara (Chang, 2008). Autoetnografija kombinuje kulturološku analizu i tumačenje detalja narativa. O pričama koje pričaju istraživači koji primjenjuju autoetnografiju je potrebno refleksivno promišljati, analizirati ih i tumačiti unutar šireg društvenog konteksta (Chang, 2008).

Tranzicija ka zelenom, održivom životu

U nastavku slijedi diskusija o održivom životu i tranziciji ka zelenoj budućnosti i to na globalnom, svjetskom nivou i na nivou Evrope, a potom slijedi primjer dobre prakse jedne visokoškolske ustanove u Bosni i Hercegovini, kao i lični primjer pojedinca koji nastoji steći održivije navike u svom mikrokosmosu.

Ciljevi održivog razvoja: Globalni odgovor na izazove današnjice

Ujedinjene nacije su 2015. godine usvojile *Agendu 2030 za održivi razvoj*, za koju se i Bosna i Hercegovina obavezala da će je provesti, skupa sa 192 zemlje članice UN-a. *Agenda 2030 je plan djelovanja za ljude, planetu i prosperitet. Njen cilj je da osnaži univerzalni mir u većoj slobodi. Ovaj plan će provoditi sve zemlje i sve zainteresirane strane, djelujući kroz partnerstvo zasnovano na saradnji. Riješili smo da čovječanstvo oslobodimo tiranije, siromaštva i neimaštine, kao i da oporavimo i zaštitimo našu planetu* (Agenda 2030, kako je navedeno u UNDP u BiH, 2020, str. 7). *Agenda 2030* se sastoji od 17 ciljeva održivog razvoja i 169 podciljeva koji predstavljaju pokušaj sistematskog odgovora na izazove sa kojima se svijet suočava, od nejednakosti, gladi i siromaštva, do klimatske krize, ratova i nepravde. Ciljevi održivog razvoja se zasnivaju na tri glavna principa: (1) univerzalnost (obaveza svih zemalja da primjene Ciljeve održivog razvoja); (2) integracija različitih aspekata održivog razvoja (npr. ekonomskog rasta sa zaštitom okoliša i prirodnih resursa); (3) princip *niko ne smije biti isključen* (iskorjenjivanje uzroka siromaštva, nejednakosti i diskriminacije) (UNDP u BiH, 2020).

Ciljevi održivog razvoja su sljedeći: 1. Svijet bez siromaštva, 2. Svijet bez gladi, 3. Zdravlje i blagostanje, 4. Kvalitetno obrazovanje, 5. Rodna ravnopravnost, 6. Čista voda i sanitarni uslovi, 7. Pristupačna energija iz čistih izvora, 8. Dostojanstven rad i ekonomski rast, 9. Industrija, inovacije i infrastruktura, 10. Smanjenje nejednakosti, 11. Održivi gradovi i zajednice, 12. Odgovorna potrošnja i proizvodnja, 13. Očuvanje klime, 14. Očuvanje vodenog svijeta, 15. Očuvanje života na zemlji, 16. Mir, pravda i snažne institucije, i 17. Partnerstvom do ciljeva (Slika 2).

Slika 2: Ciljevi održivog razvoja UN-a (preuzeto sa: <https://bosniaherzegovina.un.org/bhs/sdgs>)

Iz navedenih ciljeva jasno proizilaze četiri nivoa djelovanja ka održivoj budućnosti. Prvi i bazični nivo čine ciljevi 6, i 13-15, koji se odnose na zaštitu biosfere i planete Zemlje. Na drugom nivou imamo ciljeve 1-5, 7, 11 i 16 koji se odnose na društvo, ljudsko dostojanstvo i pravdu. Sljedeći nivo čine ciljevi 8-10 i 12 koji se odnose na ekonomiju i blagostanje, a na samom vrhu piramide imamo 17. cilj, tj. partnerstvo među ljudima u borbi za zajedničke ciljeve. Nužno je da cijeli svijet ujedinjeno radi na temeljnim ciljevima održivog rasta, odnosno na zaštitu naše planete i biosfere, jer se bez tih temelja ne mogu ostvariti ni ostali ciljevi.

Globalni izazovi i ekološka kriza sa kojima se svijet suočava su vidljivi u svim zemljama, kako na širem regionalnom, tako i na užem lokalnom nivou. U Bosni i Hercegovini svjedočimo pojavu razornih i bujičnih poplava, velikih temperaturnih oscilacija, nedostatka padavina i suše, propadanja usjeva, i slično. Jedan od ključnih dokumenata za implementaciju Agende 2030 u našoj zemlji je Okvir za realizaciju Ciljeva održivog razvoja u BiH. To je zajednički dokument svih nivoa vlasti u BiH koji definira i uvrđuje korake pomoću kojih Bosna i Hercegovina doprinosi ostvarivanju Ciljeva održivog razvoja. Na osnovu opsežnih analiza, utvrđena su tri pravca održivog razvoja u BiH: (1) Dobra uprava i pravljanje javnim sektorom, (2) Pametan rast, i (3) Društvo jednakih mogućnosti; kao i dvije horizontalne teme: ljudski kapital za budućnost i princip *niko ne smije biti isključen*. U dokumentu su utvrđeni i konkretni podciljevi i indikatori za praćenje napretka BiH u primjeni Ciljeva održivog razvoja (UNDP u BiH, 2020). S obzirom na nastojanja Bosne i Hercegovine da pristupi Evropskoj uniji, preporuke, politike i okviri za održivu budućnost koji dolaze od Evropske unije i Evropske komisije su posebno relevantni za našu zemlju.

Evropski zeleni plan

Evropski zeleni plan (*the European Green Deal*) predstavlja strategiju rasta EU koja je pokrenuta 2019. godine kako bi usmjerila EU ka zelenoj tranziciji i konačnom cilju – klimatskoj neutralnosti Evrope do 2050. godine. Zelena tranzicija podrazumijeva plan transformacije EU u pravedno i prosperitetno društvo sa modernom, učinkovitom i konkurentnom privredom, u kojem će se ostvariti nulta stopa emisije stakleničkih plinova do 2050. godine. Cilj je zaštititi okoliš i suočiti se sa klimatskom krizom, što je prepoznato kao glavni zadatak naše generacije. Gorući problem sa kojima se suočavamo je istaknut kao prilika da Evropa krene putem održivog rasta i razvoja, čime će se unaprijediti kvalitet života sadašnjih i budućih generacija (Komunikacija, 2019).

Ključni cilj Evropskog zelenog plana je učiniti Evropu prvim klimatski

neutralnim područjem na svijetu do 2050. godine, smanjiti zagađenost prirode, te obnoviti ravnotežu u ekosistemima. To podrazumijeva sljedeće: postizanje klimatske neutralnosti drastičnim smanjenjem emisija stakleničkih plinova, model cirkularne ekonomije u kojoj se smanjuje i reciklira otpad i čuvaju resursi, čistu industriju i čiste izvore energije, zdraviji okoliš postizanjem nulte stope zagađenja, održivju poljoprivredu i pristupačne cijene hrane, kao i klimatsku pravdu i pravednost koja podrazumijeva pomoć onima koji su najviše pogođeni tranzicijom (Consilium Europe). U sklopu Evropskog zelenog plana, Evropska komisija i Evropski parlament su već usvojili niz zakona, uključujući i paket *Spremni za 55%*, koji podrazumijeva smanjenje emisije stakleničkih plinova u EU za najmanje 55% do 2030. godine.

Primjer dobre prakse: Internacionalni univerzitet u Sarajevu

Kao primjer dobre prakse visokoškolske ustanove koja radi na podizanju svijesti studenata o značaju zaštite naše planete i održivog načina života je Internacionalni univerzitet u Sarajevu (IUS). Ova visokoškolska ustanova je intenzivno posvećena implementaciji Ciljeva održivog razvoja od 2018. godine, kada je IUS uvršten na prestižnu svjetsku rang listu 2152 univerziteta koji primjenjuju Ciljeve održivog razvoja pod nazivom *Times Higher Education Impact Ranking*. IUS je prvi univerzitet iz BiH i cijelog regiona koji se pojavio na ovoj listi.

Implementacija Ciljeva održivog razvoja (SDG) na Internacionalnom univerzitetu u Sarajevu se može posmatrati kroz sljedeće aktivnosti: strateška partnerstva sa relevantnim ustanovama, mrežama, platformama i inicijativama; učešće na radionicama, seminarima i projektima na temu SDG ciljeva; primjena SDG ciljeva u nastavnim planovima i programima Univerziteta; implementacija SDG ciljeva kroz normativno-pravne akte Univerziteta; izrada promotivne web stranice, postera i saopštenja za javnost, kao i promotivnih kampanja i slogana; organizovanje predavanja na temu SDG ciljeva; provođenje politike rodne ravnopravnosti; provođenje različitih ekoloških i društveno odgovornih akcija; te osnivanje Komisije za primjenu SDG ciljeva.

Što se tiče strateških partnerstva sa relevantnim ustanovama, mrežama, platformama i inicijativama, IUS je 2018. godine uspostavio saradnju sa *Institutom za zajednička dobra i ekonomiju* iz Bazela u Švicarskoj, a 2020. godine je postao član *Mreže Ujedinjenih nacija za rješenja za održivi razvoj* (SDSN), *Međuuniverzitetskog istraživačkog programa održivog razvoja* (IUSDRP) i *Evropske škole održivosti nauke i istraživanja* (ESSSR) sa centrom u Hamburgu u Njemačkoj. Cilj je bio povezivanje sa stručnim, naučnim i

tehnološkim resursima koji se odnose na praktična rješenja održivog razvoja, uključujući i Agendu 2030 i Pariški klimatski sporazum. U 2023. godini, IUS je postao potpisnik međunarodnog sporazuma *SDG Accord* inicijative *Alijanse za liderstvo održivosti u obrazovanju* (EAUC) koji okuplja više od 2800 organizacija i pojedinaca posvećenih promovisanju SDG ciljeva u visokom obrazovanju.

Nastavno osoblje IUS-a je angažovano na različitim projektima koji imaju za cilj primjenu Ciljeva održivog razvoja, kao naprimjer istraživanja o migracijama, javnom zdravlju i obrazovanju. Pored toga, IUS sistemski primjenjuje i podržava Ciljeve održivog razvoja kroz nastavni plan i program koji se implementira na Univerzitetu. Naprimjer, studenti imaju priliku da pohađaju različite predmete kroz koje izučavaju teme o održivosti, kao što su: HUM100 Društvena odgovornost i održivi razvoj, IR476 Globalna ekološka pitanja, IR467 Energetska sigurnost, IR474 Rodna ravnopravnost u međunarodnim odnosima, BIO410 Ekologija i inženjerstvo zaštite okoliša, te ARCH352 Bioklimatska arhitektura.

IUS redovno komunicira svoje aktivnosti usmjerene na promociju održivosti i primjenu SDG ciljeva, kako putem svoje webstranice, tako i ostalih medija i društvenih mreža. Javnost je imala priliku da se upozna sa aktivnostima kao što su obilježavanje Sedmice SDG-a na IUS-u *Misli globalno, djeluj lokalno*, foto takmičenja za studente na temu *Naturally*, akcija sadnje drveća i cvijeća na kampusu IUS-a, akcija pošumljavanja Igmana, obilježavanje Dana planete Zemlje, kampanja odvajanja i recikliranja otpada na IUS-u, gostujuća predavanja različitih stručnjaka iz oblasti održivosti i ekologije, itd. Na kampusu IUS-a, u svakoj zgradi i na svakom spratu postavljene su kante za odvajanje i recikliranje otpada, kao i kontejneri u dvorištu kampusa, čime se Univerzitet u potpunosti opredijelio za kampanju pod naslovom *IUS Zeleni kampus* (*IUS Green Campus*). IUS je svoju misiju i viziju upotpunio usvajanjem Politike o održivom razvoju koja ima za cilj stalno podizanje svijesti, izgradnju kapaciteta i poduzimanje konkretnih koraka ka primjeni Ciljeva održivog razvoja.

Autoentografski osvrt: Gdje je nestao reciklomat?

Kao profesori i prosvjetni radnici, naš posao podrazumijeva da riječima pozitivno utječemo na mlade, na njihov kognitivni, emotivni i svaki drugi razvoj. Međutim, naše riječi treba da prate naša djela, posebno kada mladima skrećemo pažnju na teme kao što su klimatska uzbuna, održivost, zaštita okoliša i planete. Da bi svojim studentima mogli skrenuti pažnju na potrebu da plastične boce ili limenke bace u za to predviđene kante, trebamo to prvo

svojim primjerom pokazati. U ovom dijelu rada osvrnut ću se na vlastito iskustvo u promjeni navika i ponašanja ka održivijem životu.

Postoje navike koje usvajamo od malih nogu i koje postaju dio našeg bića na nama sasvim prirodan način, a postoje i one navike koje stičemo u odrasloj dobi na manje spontan način, već ciljano i racionalno. Još smo od malena naučili da se voda ne treba rasipati jer je dragocjena, da je treba štedjeti i zatvarati česmu dok sapunamo ruke. Jedna od navika koju smo sigurno usvojili od najranije dobi jeste i bacanje smeća na za to predviđeno mjesto: bilo u kantu za smeće u zatvorenim prostorijama, u našem domu, školi, prodavnici ili na radnom mjestu, bilo u kontejnere na otvorenom, u dvorištu ili na ulici. Posebno smo pažljivi u parkovima, na planinama, izletištim, na jezeru ili na moru, gdje za sobom pokupimo i najmanji papirić da ne zagađujemo prirodu.

S druge strane, recikliranje otpada je primjer navike i aktivnosti koju su nadležni tek nedavno počeli promovisati u Bosni i Hercegovini. Kao i svaka nova navika, u početku se sortiranje smeća čini neobičnim. Prva osoba od koje sam čula za recikliranje je moja tetka koja je, poput mnogih naših sugrađana, nakon progona iz svog doma tokom rata, novi dom pronašla u jednoj skandinavskoj zemlji. Kada je naša dijaspora počela redovno dolaziti u Bosnu i Hercegovinu tokom ljetnih odmora, sa zanimanjem smo slušali o životu u tim dalekim, nepoznatim zemljama. Iako tada kod nas nije postojao sistem odvajanja otpada, moja tetka je svako pakovanje tetrapaka i svaku plastičnu bocu od jogurta pažljivo prala, pa uredno slagala, iako bi onda opet završili u istoj kanti kao i svo ostalo smeće. Tu naviku odvajanja otpada moja rodbina iz dijaspe je stekla u jednom uređenom sistemu koji građanima pruža velike mogućnosti, ali istovremeno od njih očekuje i veliki trud i disciplinu.

Godinama kasnije, u Sarajevu, gradu u kojem ja živim, pojavili su se prvi reciklomati, uređaji za pametno prikupljanje i selekciju ambalaže. Bilo je ljeto 2022. godine, i građani Sarajeva su sa oduševljenjem dočekali ovaj korak u tranziciji ka *zelenom gradu*. Reciklomati su izgledali prelijepo, sa modernim dizajnom i svjetlećim signalima koji su označavali uspješno registrovanu ambalažu: plastičnu, aluminijsku ili staklenu. Građani su imali različite opcije kao nagradu za svoj trud: mogli su odabrati da doniraju po 5 feninga po ambalaži jednom humanitarnom udruženju, ili da dobiju ulaznicu za zološki vrt u Pionirskoj dolini ili besplatan parking, a tokom Sarajevo Film Festivala postojala je i mogućnost osvajanja ulaznica za projekciju filma.

Tada sam i ja počela po prvi put da odvajam plastičnu ambalažu, perem je, sušim i skupljam kako bi je zajedno sa svojom djecom ubacila u reciklomat na Ilidži. To je za djecu bilo novo iskustvo i prilika da razgovaramo o plastičnom otpadu i recikliranju. Radovali su se kada bi, kao nagradu za svoj trud, na

monitoru reciklomata ugledali Edina Džeku ili Lanu Pudar kako im se zahvaljuju na doprinosu održivijem životu u gradu. Odvajanje plastičnih i staklenih boca, te limenki, je postalo pravo zadovoljstvo u našem domaćinstvu. A onda, jednog dana kada smo donijeli dvije velike vreće pune plastičnih boca da ih recikliramo u reciklomatu, mjesto gdje je reciklomat inače stajao je bilo prazno. Aparat je nestao bez traga. Niko od uposlenika obližnjeg centra kome smo se obratili nije znao šta se desilo i gdje je reciklomat nestao. Na praznom mjestu primijetili smo par kesa sa plastičnim bocama koje je neko očito bio donio prije nas. Nadali smo se da je to samo privremena situacija i da je možda aparat odvežen na popravku. Međutim, reciklomat više nikada nije vraćen na to mjesto na Ilidži.

U želji da moja djeca ne odustanu od navike recikliranja otpada, nastavili smo da odvajamo otpad u našoj kući. To je zahtijevalo malo više pažnje i vremena prilikom bacanja samog otpada, ali i prostor gdje smo sortirani otpad mogli čuvati dok ne stignemo da ga sami odnesemo u reciklažno dvorište. Postojanje reciklažnih dvorišta u Sarajevu je svakako bio prvi uslov za nas da možemo sortirati otpad. Drugi uslov je bila činjenica da živimo u porodičnoj kući u kojoj smo imali dovoljno prostora u garaži da čuvamo prikupljeni otpad prije nego ga odvezemo. U početku su to bile uglavnom plastične boce od vode, sokova, jogurta, ulja, tečnih sapuna i slično. Međutim, uskoro smo uvidjeli činjenicu koju do tada nismo primjećivali: plastika je prisutna svuda u našim životima.

Kada smo počeli svakodnevno razdvajati otpad u našem domaćinstvu, doživjeli smo pravi šok. Da, mi smo svi svjesni da stalno koristimo plastičnu ambalažu. Međutim, ništa vas ne može pripremiti na šokantnu količinu plastike koju koristite i potom bacate bez ikakvog razmišljanja o tome gdje će ona završiti. Naš primjer to dokazuje. Mi smo jedna prosječna četveročlana porodica, a količina plastičnog otpada koju bi odvojili svakog mjeseca je bila zapanjujuća. I ne radi se samo o plastičnim bocama od jogurta, kefira, vode, soka, ulja i slično. Plastika obavlja većinu hrane koju konzumiramo: od plastičnih vrećica u kojima je naš hljeb, plastičnog čepa kroz koji sipamo mlijeko iz tetrapaka, plastične posude, folije ili kese u kojoj je meso, pileтина, riba, povrće, voće, sirevi, pavlaka, kajmak, kečap, masline, kolači, suhomesnati proizvodi, bombone, čokolade, keksi, biskviti, začini, namazi, špagete, makaroni, ulje, riža, zamrznuto voće, povrće i riba, hrana za ljubimce, i još mnogi, mnogi proizvodi. Tu su i proizvodi za higijenu: od deterdženta za sude ili veš, tečnih sapuna, šampona, kupki, proizvoda za čišćenje... Plastika je svuda. Kada počnete da odvajate svaki taj komad plastike kako bi ga reciklirali, ostanete bez riječi nad količinom plastičnog otpada koji proizvedete kao pojedinac i kao porodica.

Druga činjenica koju želim da istaknem jeste strpljenje koje je potrebno kako bi jedna porodica promijenila svoje navike i stekla jednu novu naviku kao što je sortiranje otpada. Velike promjene se ne dešavaju preko noći. Nakon prve faze odvajanja plastičnih boca, u drugoj fazi kada smo počeli odvajati svaki komad plastike koji smo koristili, postalo je teže primijeniti tu naviku u praksi. Tu su ključni faktori vrijeme i upornost. Proces sticanja novih navika može trajati mjesecima, ali ne treba odustajati niti se obeshrabriti. Pored kante za mješovito smeće, u odvojene kante smo stavljali plastiku, te papirnu ambalažu i staklo. Postojalo je i nerazumijevanje ljudi iz našeg okruženja, koji su se čudili i pitali šta mi to mislimo postići. Zar će to što mi radimo išta promijeniti? Za mene je odgovor uvijek: da, svakako da će promijeniti. Ne možemo da mijenjamo globalni makro svijet, ali možemo svoj mikro svijet.

Naravno, sistem bi trebao da pomaže svojim građanima i da im olakša sve ono što vodi ka održivijem životu u lokalnom i globalnom kontekstu. Nakon skoro dvije godine sortiranja otpada kod kuće i odvoženja do reciklažnog dvorišta, naše naselje je dobilo kante za sortiranje otpada. Svako domaćinstvo je dobilo po tri kante sa natpisima: mješovito, plastika i metal, te papir. To je uveliko olakšalo našu praksu odvajanja otpada. Kante za mješoviti otpad su crne boje i odvoze se jedanput sedmično, žuta kanta za plastiku i metal, te plava kanta za papir se odvoze jedanput mjesečno po određenom rasporedu. U našem naselju se jasno primjeti razlika u broju crnih, žutih i plavih kanta koje građani iznesu na kapije i ulaze svojih dvorišta: žutih i plavih kanta je uvijek znatno manje nego crnih. Ipak, važno je da smo napravili korak u dobrom smjeru. Jedan zanimljiv detalj na kraju: jedan od naših komšija je odmah prefarbao svoju žutu kantu u crnu boju.

Zaključak

Naš dom, naša planeta se suočava sa mnogim izazovima i svako od nas ima obavezu i odgovornost da da svoj doprinos odbrani prirodnog svijeta i planete jer je to uslov za opstanak budućih pokoljenja. Pozitivno je to što se svijet ujedinjuje u toj zajedničkoj borbi. Ciljevi održivog razvoja Ujedinjenih nacija predstavljaju dobar okvir za zajedničko djelovanje. Ključni faktor je obrazovanje djece i mladih na kojima ovaj svijet ostaje. Učitelji, nastavnici i profesori imaju odgovornost i obavezu da podižu ekološku svijest kod svojih učenika i studenata. Zeleno obrazovanje je nužno za zelenu budućnost planete i čovječanstva. Sistem i država moraju omogućiti svojim građanima tranziciju ka održivijem životu. Sistem za sortiranje otpada je jedan primjer načina na koji sistem podržava građane. Pored toga, potrebno je usmjeriti obrazovni sistem ka održivosti i podučavanju zelenih vještina za buduće generacije.

Najzad, pojedinac ima odgovornost da sam pronade načine kako da napravi iskorak ka održivijem životu.

Možda se odgovor krije u konceptu *glokalizacije* koji je nastao stapanjem pojmova *globalizacija* i *lokalizacija* i koji označava globalno razmišljanje, a lokalno djelovanje. Svi treba da razmišljamo o globalnom svijetu i izazovima sa kojima se suočava naša planeta, a da djelujemo lokalno, na nivou na kojem možemo dati svoj doprinos zaštiti prirode i održivijem načinu života.

Literatura

- Adams, T. E., Ellis, C., & Holman Jones, C. (2017). Autoethnography. U Matthes, J. (Ed.), Davis, C. S., & Potter, R. F. (Eds.). *The international encyclopedia of communication research methods*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118901731.iecrm0011>
- Cambridge online rječnik. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/greenwashing>
- Chang, H. (2008). *Autoethnography as method*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press. <https://doi.org/10.4324/9781315433370>
- Chang, Y., & Mann, A. (2024). *Enhancing green career guidance systems for sustainable futures* (OECD Education Working Papers No. 318). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/e6ad2d9c-en>
- Consilium Europa. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/european-green-deal/>
- Dan prekoračenja Zemljinih resursa (*Earth Overshoot Day*). <https://overshoot.footprintnetwork.org/newsroom/press-release-june-2025-english/#:~:text=GENEVA%2C%20SWITZERLAND%2C%20June%205%2C,events%20and%20declining%20food%20production.>
- Evropska komisija, Glavna uprava za obrazovanje, mlade, sport i kulturu. (2022). *Learning for the green transition and sustainable development : staff working document accompanying the proposal for a Council recommendation on learning for environmental sustainability*. Ured za publikacije Evropske unije. <https://data.europa.eu/doi/10.2766/02392>.
- Evropska komisija. (2024a). *Education and training monitor 2024: Comparative report*. Publications Office of the European Union. Dostupno na: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9637e78f-acc7-11ef-acb1-01aa75ed71a1/language-en>
- Evropska komisija, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, Mulvik, I., Torres, R., Chachava, M., Lekavičiūtė, E., et al. (2024b). *Monitoring learning for sustainability – Developing a crossEU*

approach – Final report. Publications Office of the European Union.
<https://data.europa.eu/doi/10.2766/653214>

Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Europskom vijeću, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija. (2019). *Europski zeleni plan* (COM(2019) 640 final). Europska komisija. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=COM:2019:640:FIN>

Sabarwal, S., Venegas Marin, S., Spivack, M., & Ambasz, D. (2024). *Choosing our future: Education for climate action.* The World Bank. Dostupno na: <https://www.worldbank.org/en/topic/education/publication/education-for-climate-action>

Sat Sudnjeg dana. <https://thebulletin.org/doomsday-clock/>

UNDP u BiH (Razvojni program Ujedinjenih nacija u BiH). (2020). *Okvir za realizaciju Ciljeva održivog razvoja u Bosni i Hercegovini.* Dostupno na: <https://www.undp.org/bs/bosnia-herzegovina/publications/okvir-za-realizaciju-ciljeva-odrzivog-razvoja-u-bosni-i-hercegovini>

UNESCO. (2024). *What you need to know about education for sustainable development.* Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/sustainable-development/education/need-know>

Abstract

The modern man is facing many challenges, ranging from wars and economic crises, over security issues, nuclear threats, to the issues caused by the pandemic, mental health issues and pollution. The ecologic crisis the humanity is facing has already escalated to the point that the term "climate change" is no longer adequate and should be substituted by "climate crisis", "climate breakdown" or "climate emergency". The United Nations' concept of education for sustainable development offers a systematic approach to dealing with different challenges through 17 Sustainable development goals, with the overall aim of transforming the world for the better and ensuring the survival of the humankind. The aim of the paper is to emphasise the necessity of green education at all levels of formal education systems, the role of Sustainable development goals and the importance of individual contribution of each and every person in this process. Qualitative methods of content analysis and autoethnography were applied. Education is one of the corner stones of each society and, as such, has the pivotal role in raising the awareness of children and youth about the challenges and responsibilities the world faces. In addition to the need to include the topics of green pedagogy, sustainability and ecological awareness in the curricula at all levels of education, an interdisciplinary approach across different scientific disciplines

is needed, as well as integrating these topics with other key topics in education, including: the focus on the overall wellbeing of students, equity, equal rights to education and connection with the local community.

Keywords: *green education, sustainable development, climate crisis*